

Sosyal Bilimler ve Halk Sağlığı

Temmuz Gönç Şavran

Halk sağlığı hastalıkları, çevresel zararları, doğal veya insan yapımı afetleri önleyerek, hastalık riskini azaltacak davranışları tanıtip destekleyerek nüfusun sağlığını iyileştirmeyi amaçlayan bir disiplin. Bu amaçlar yapıları gereği araç olarak sağlığın sosyal belirleyicilerini dikkate almayı, sağlık kavramını biyomedikal perspektifin dışına çıkarmayı, aynı zamanda sağlık sistemlerini ölçmeyi, denetlemeyi, politika geliştirmeyi içeriyor. Bunları vurgulayan bir tanımla halk sağlığı “bir toplum olarak insanların sağlıklı olabileceği koşulları sağlamak için kolektif olarak yaptıklarımızdan” (1) meydana geliyor. Sağlıklı olmayı sağlayacak koşulların kaliteli eğitime erişimden politik olarak sesini duyurabilmeye, barış ve güvenlikten çevremizdeki topluluksal ağların niteliğine kadar çok sayıda belirleyicisi (2) olduğu düşünöldüğün-

de hem bu koşulları sağlamanın ne kadar geniş kapsamlı bir amaç olduğu hem de halk sağlığının sosyal bilimlere neden yakın olduğu anlaşılabilir.

Halk sağlığı ve sosyal bilimler arasındaki ilişki COVID-19 salgını sürecinde iyice belirginlik kazandı. Salgının başından itibaren medikal sorular kadar sosyal, ekonomik ve felsefi sorular da sorduk. Endüstri ile sağlık arasındaki ilişkiyi, salgının en ağır dönemlerinde kalabalık işyerlerinde çalışmaya ve toplu taşıma kullanmaya mecbur kalan insanların yaşamlarını düşündük. Bazı insanların riskleri bildikleri ve mecbur olmadıkları halde neden karantina koşullarına uymadıklarını, onlar için yaşamı sürdürmenin tek başına yeterli bir amaç olup olmadığını düşündük. Maruz kaldığımız bilgi kirliliğini, komplo teorilerini, virüsün ve aşının var

olduğuna inanmayan kitlenin düşünme biçimini, virüsün çıktığı düşünölen bölgenin kültürüne yönelik damgalamayı düşündük. Salgının toplumsal cinsiyet, yoksulluk, etnisite ile kesişme noktalarını düşündük, hastalıktan korunmanın, korunabilmenin ve gündelik yaşama ev koşullarında devam edebilmenin sınıfsal olduğunu gördük. İnternet okuryazarlığı ve erişimi yüksek olan, böylece çalışmaya veya eğitime evinden devam edebilen, yani toplumsal rollerini sürdürebilenlerle hem altyapısı hem de gerekli vasıfları olmadığı için eve kapanınca toplumdan kopanların nasıl ayrıştığını gördük. Herkesin evde olduğu karantina zamanlarında toplumsal cinsiyet rollerinin neden çok da değişmediğini sorduk. Salgın hastalığa yakalanmamak için evde kalmanın bazıları için kadına yönelik şiddet kısıncasında sıkışmak olduğunu fark ettik (3). Aşılmanın üretimi ve dağıtımını söz konusu olduğunda küresel tıp endüstrisinin ve ölkelerin hem gelişmişlik düzeylerinin hem politik ilişkilerinin yaşamımızda ne denli etkili olduğunu fark ettik. Bu süreç insanların rasyonel biyolojik varlıklara, sağlığın da biyomedikal modelin tanımında olduğu gibi virüsler ve bakterilerle ilgili bir kavrama indirgenemeyeceğini bir kere daha ve şiddetli biçimde gösterdi. Tüm bu zor sorular şunun da altını yeniden çizdi, konu ne olursa olsun etkili politikalar geliştirmek için insan yaşamını tüm karmaşıklığı içinde ele almak, sağlık ve hastalık deneyimlerini yaşayanların gözünden görmek, onların perspektifini anlamak gerekli. Peki bu kadar karmaşık davranış örüntülerini, kavramlara yüklenen anlamları, öznelerin deneyimledikleri tüm bu kaotik süreçleri nasıl anlayacağız?

Sosyal bilim perspektifi bir bütün olarak bu konuda yardımcı olabilir. Bir bütün olarak demek gerek, çünkü Wallerstein başkanlığında toplanan Gulben-

kian Komisyonu'nun önlü raporunda (4) belirttiği gibi, sosyal bilim disiplinlerinin birbirinden ayrılıp bağımsız hale gelmesi ve bu kadar çok sayıda disiplinin oluşması aslında yapay bir sürecin sonucudur. Bazı kuramcıların neredeyse her disiplinde önemli kabul edilmesi ve toplumsal yaşamla ilgili düşünce ve açıklamaların disiplinler üstü bir bütün şeklinde "sosyal teori" olarak adlandırılması (5) da bunun işaretlerindedir. Toplumsal sorunlarla ilgilenirken disiplinler arasındaki bu yapay ayrımlara takılmamak ve bir adım geriye çekilip genel olarak sosyal bilim lensini takarak başlamak iyi bir fikir olabilir.

Sosyal bilim lensini takmanın en önemli yararlarından biri şüphesiz bilim yapmanın tek bir yolu olmadığını görmek olacaktır. Bu, ilk olarak yöntemsel yaklaşımlar açısından zenginleşmeyi sağlar. Sosyal bilimlerde beş temel yöntemsel yaklaşım vardır ve her yaklaşımın bilimin ne olduğu, bilimsel çalışmayı ne amaçla yaptığımız, doğru bilginin kriterleri, araştırmacının rolü, araştırmacı ile katılımcı arasındaki etkileşimin nasıl olacağı gibi sorulara verdiği yanıtlar farklıdır. Pozitivist sosyal bilim de mümkündür ve bazı bilim disiplinleri (özellikle psikoloji, büyük ölçüde ekonomi) bu perspektifi benimserler. Ama sosyal bilimsel çalışmalar yorumlayıcı/yorumsamacı (Hermeneutic) perspektifle de yapılabilir. Adını Hermes'ten alan bu perspektifle¹ yapılan çalışmalarda gerçeklik öznelerin dışında bulunan nesnel bir olgu olarak görülmez, sürekli inşa halinde olan, bir türlü tamamlanmayan karmaşık bir olgu olarak görülür. Bir diğer yaklaşım eleştirel yaklaşımdır. Pozitivist sosyal bilimin amacı nedensel ilişkileri ortaya koymak, yorumlayıcı yaklaşımın amacı ise

1 Yunan mitolojisinde Tanrıların sözleri ve mesajları insanlar tarafından anlaşılamayacak nitelikte olduğu için tanrıların elçisi olan Hermes bu mesajları insanlara iletirken yorumlar ve insanlar tarafından anlaşılabilir kılar.

anlamli sosyal eylemi anlamak, sonra açıklamak-ken eleſtirel yaklaşımın amacı g ve çıkar ilişki-lerini ortaya çıkarmak, bu ilişkiler nedeniyle örtük, gizli durumda olan toplumsal gerçekliğin aslında ne olduğunu insanlara göstermek, böylece tahakm altında olanlara bu durumu değiştirme fırsa-tı vermektir. Feminist yaklaşım da benzer Şekilde eşitsizliklere odaklanır, odaklandığı temel olarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğidir ve bilimin kendi içindeki eşitsizlikle ve araştırma problemlerinden örneklem seçimine ve kullanılan dile kadar cinsi-yetilikle de mücadele halindedir. Son olarak kendi-si hakikati ve bilim de dahil bütün büyük anlatıları reddeden, bu nedenle alışık olduğumuz bilimsel çalışma formatına en uzak noktada duran post-modern sosyal bilim yaklaşımı söz konusudur (6).

Bu beş yöntemsel yaklaşım, gerçeği nasıl algıladığı-mızı ve araştırmayla ne amaladığımızı belirten ana yollar olarak düşünülebilir. Bu yol(lar)da ilerlemek için kullanacağımız araçlar da sosyal bilimlerde çok çeşitlilik gösterir ve iki temel kümede toplanır. Bu iki küme nicel ve nitel araştırma paradigmaları, ya da daha genel adıyla nicel ve nitel yöntemdir. Bunlardan birincisi yzeyssel sayısal veriler toplayıp bunları istatistiksel olarak analiz eden ve genel ge-er yasalara ulaşmayı hedefleyen nicel yöntemdir ve anket, denetimli gözlem gibi veri toplama tek-niklerini içerir. Bunu mümkün kılan, pozitivizmin toplumsal olguları ve kavramları doğal olgular gibi değişkenlerine ayırıp kesin Şekilde lebileceğimizi varsaymasıdır. İkinci yöntem olan nitel yöntemde bu varsayım geçersizdir, nk toplumsal olguların değişkenlerin toplamından fazlası olduğu, karmaşık olduğu ve kesin Şekilde lmemeceği kabul edilir. Aynı zamanda kültürel ve tarihsel faktörler-den etkilenmeyen evrensel bir toplumsal gerçeklik

fikri de kabul görmez. Bu yöntemle yapılan çalışmalarda çeşitli desenler (etnografi, fenomenoloji, anlatı araştırması, örnek olay incelemesi, gömülü teori vs.) söz konusudur ve veriler derinlemesine görüşme, denetimsiz gözlem, yaşam öyküsü veya sözlü tarih görüşmesi gibi yollarla toplanır (7). Ancak bu veri toplama yolları teknik olarak adlandırılmaz çünkü teknik terimi araştırmacının özne olarak etkisini görmezden gelen bir ima barındırır.

Sosyal bilimlerdeki yaklaşım ve yöntemleri düşünürken gözden kaçırılmaması gereken iki önemli nokta var. İlki, yöntemsel yaklaşımlar birbirlerine zıt değildir, sadece birbirlerinden farklıdır. Bu beş yaklaşımı paradigmalar olarak düşünmek ve Kuhn'un (8) vurguladığı gibi paradigmaların eş ölçülemez olduğunu, yani karşılaştırılabilir nitelikte olmadıklarını hatırlamak gerekir. Her paradigma ancak kendi içinde tutarlıdır, bir paradigmanın varsayımları ile diğer paradigma eleştirilemez. İkinci nokta da şu ki, her ne kadar nicel yöntem pozitivistten ve nitel yöntem Hermeneutik yaklaşımdan doğmuş olsa da yöntemsel yaklaşımlarla yöntemleri birbirine karıştırmamak gerekir. Elbette Pozitivist yaklaşımın benimsendiği araştırmalar daima nicel yöntemle, Hermeneutik ve Postmodern yaklaşımların benimsendiği araştırmalar da daima nitel yöntemle yürütülür. Ancak Eleştirel ve Feminist sosyal bilim yaklaşımlarında nicel yöntem de, nitel yöntem de kullanılabilir.

Yöntem konusunda en önemli olan nokta, sosyal bilimlerde bilim yapmanın tek bir yolu olmadığı, farklı yolları olduğunu fark etmektir. Sosyal bilimlerde yapılan çalışmalardaki zengin verilerin, dikkat çekici sonuçların nedenlerinden en önemlisi neden araştırdığı, nasıl bilece-

ği ve verilerin niye önemli olduğu konusunda araştırmacıya esneklik sağlayan, sosyal bilim disiplinlerinin çoğunda görülen bu çoklu yapıdır.

Sosyal bilimler sağlık konusuna farklı yerlerden ve farklı şekilde baktığı için dikkat çekici bulgular ortaya çıkabilir. Örneğin sosyolog David Sudnow, 1967 yılında ölümün sosyal organizasyonu ile ilgili çalışmasında (9) özel ve kamu sağlık kurumlarına hasta taşıyan farklı ambulansların sirenlerini kıyaslar ve sembolik olarak anlamlı bir farklılık görür. Özel hastanelere giden ambulansların sirenlerinin desibelleri kamu hastanelerine giden ambulanslarından daha yüksektir ve daha uzun süre çalmaktadır. Sudnow özel hastanelere taşınan hastanın muhtemelen zengin, kamu hastanesine taşınan hastanın da muhtemelen yoksul olduğunu hatırlatarak sirenlerdeki bu farklılığın ambulanslardaki hastaların sosyal ve ekonomik statüsünün bir yansıması olduğunu, yani sirenlerin kullanılma biçiminin hastanın varsayılan toplumsal değeriyle ilişkili olduğunu gösteriyordu. Bu örnek, her zaman baktığımız yere değil, daha farklı yerlere bakma konusunda sosyal bilimlerin katkısını gösteriyor.

Sosyal bilim çalışmalarının bir diğer katkısı da hali hazırda ortaya konmuş olan bazı gerçeklerin ne anlama geldiğini gösterebilmesi. Örneğin ampirik çalışmalar (10) vardiyalı çalışmanın ve fazla mesainin çeşitli hastalıklara neden olduğunu ortaya koyuyor, ama bu sorunun neden çözülemediğine dair ipuçları bir sosyoloji çalışmasında katılımcının "*Cumartesi ekstra mesai var, gelin dedi. Hafta içi hasta hasta çalıştım, dinlenmek istiyorum, Cumartesi gelmesem olur mu dedim. 'Cumartesi gelmiyorsan Pazartesi de gelme' dedi.*" (11) ifadesiyle anlaşılabilir. İletişim alanında işçi ölümlerinin kaza olarak ifade edildiği haberler veya mül-

teci ve sığınmacıların nasıl öteki olarak inşa edildiği (12) eleştirel söylem analiziyle çözümlenebiliyor. Bunların yanında, çevre kirliliği, iklim krizi, tütün kullanımı, yetersiz veya yanlış beslenme, uzun çalışma saatleri, kötü barınma koşulları gibi sağlığı etkileyen konular ancak içinde yaşadığımız toplumun sosyal, ekonomik, kültürel, politik ve tarihi özellikleri temelinde anlaşılabilir. Bu problemlerin ait oldukları bağlama oturtulmasını sağlayan ve etkili çözümleri mümkün kılacak olan da sosyal bilimlerin çeşitli disiplinlerinden doğan kavramlardır. Örneğin neoliberalizm, deregülasyon, risk toplumu, radikal demokrasi, yeni köylülük, ataerkillik, hegemonya, küreselleşme, küyerelleşme, cam tavan, damgalama, ötekileştirme, izolasyon, görelî yoksulluk, siber zorbalık, prekarya gibi kavramlar, ampirik düzeyde gördüklerimizi soyutlaştırıp teorik düzeye taşımak ve üzerlerinde düşünmek için son derece kullanışlı kavramlardır. Burada asıl mesele, sosyal bilim disiplinlerinde yapılan ve doğrudan sağlıkla ilgili olmayan çalışmaların da halk sağlığı çalışmalarına yararlı olacağını fark etmektir. Sosyal bilimlerin asıl katkısı, sağlıkla ilgili sunduğu ampirik verilerden çok bu verileri ait oldukları toplumsal ve kültürel bağlam için-

de analiz etmek için sağladığı kavramsal araçlardır. Problemin ait olduğu bağlam diyoruz, ama bu bağlamın da yavaş da olsa sürekli değişmekte olduğunu göz önünde bulundurmak gerek. Örneğin tütün kullanımının sınıfla, yoksullukla, statüyle, toplumsal cinsiyetle ilişkisi üzerine yapılmış çok çalışma var, ama 2000'li yıllarla birlikte tütün yasaklarının kapsamının genişlemesiyle birlikte konunun bağlamı da değişti. Damgalanmaktan kaçınmak için tütün kullandığını ailesinden ve arkadaşlarından saklayan ve internette kurdukları ağlar üzerinden birbirleriyle tütün deneyimlerini paylaşan, dolap içicileri (closet smoking) (13) olarak tanımlanan gruplar ortaya çıktı. Tütün kullanmak için restoran veya kafelerin önünde beraber tütün kullananların yeni bir etkileşim biçimi oluşturdular ve bu etkileşime 'smoking' ve 'flirting' kelimelerinden türetilen 'smirting' adı verildi (14). Kısacası sağlıkla ilgili sorunların tespitinden sağlığı iyileştirmek adına politika oluşturmaya kadar her aşamada problemin içinde olduğu bağlamı kavramak ve bu bağlamdaki değişmeyi de fark -ve analiz- etmek, bunun için de sosyal bilimlerle daha yakın ve istikrarlı bir ilişki içinde olmak gerekiyor.

Kaynaklar

1. Committee for the Study of the Future of Public Health (1988). The future of public health. Washington (D.C.): National Academy Press.
2. Dahlgren, G., ve Whitehead, M. (1991). Policies and strategies to promote social equity in health. Institute of Futures Studies. Stockholm.
3. Gönç Şavran, T. ve N. Suğur (2021). The Gendered Pattern of COVID-19 Pandemic. H. Gülerce vd (Eds.) Society in the COVID-19 Pandemic Inequalities, Challenges, and Opportunities. Ankara: Pegem Akademi. 1-27.
4. Gulbenkian Komisyonu (2002). Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor. (Çev. Şirin Tekeli). İstanbul: Metis.
5. Harrington, A. (2011) Social Theory. Oxford Bibliographies. [https://www.oxfordbibliographies.com/view /document/obo-9780199756384/obo-9780199756384-0054.xml](https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199756384/obo-9780199756384-0054.xml)
6. Neuman, W.L. (2020) Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar. (Çev. Özlem Akkaya) Cilt I, Cilt II. Ankara: Siyasal.
7. Creswell, J. W. (2016) Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni. (Çev. Mesut Bütün , Selçuk Beşir Demir). Ankara: Siyasal.
8. Kuhn, T. (2017 [1962]) Bilimsel Devrimlerin Yapısı (Çev. Nilüfer Kuyuş). İstanbul: Kırmızı.
9. Sudnow, D. (1967) Passing On: The Social Organization of Dying. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
10. Harrington J. (2001). Health effects of shift work and extended hours of work. Occupational and Environmental Medicine. 58(1): 68–72.
11. Nichols, T. ve Suğur, N. (2010). Küresel İşletme Yerel Emek, İstanbul: İletişim.
12. Doğanay, Ü. ve Çoban Keneş, H. (2016). Yazılı Basında Suriyeli ‘Mülteciler’: Ayrımcı Söylemlerin Rasyonel ve Duygusal Gereçlerinin İnşası. Mülkiye Dergisi. 40(1): 143-184.
13. Qian Hui Tan (2016): Feeling/filling closet smoking spaces: negotiating public–private spheres, traversing emotional terrains. Asian Geographer. DOI:10.1080/10225706.2015.1137218
14. Taylor, D (2011) “Smirting’ in the Designated Area: The Smoking Shelter and the English Public House” Interiors: Design, Architecture and Culture. 2(2): 239-254.